

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Naar een goede balans tussen solidariteit en subsidiariteit

De huidige politieke crisis in Europa en Nederland is het directe gevolg van een ontspoorde solidariteit, subsidiariteit en een falend democratisch correctiemechanisme. Mensen hebben het gevoel dat de natuurlijke verhoudingen in gemeenschappen zoek zijn. De opdracht van het CDA is om op democratische wijze de balans te herstellen tussen solidariteit en subsidiariteit.

---

door *Herman Kaiser*

De auteur is burgemeester van Doetinchem en voorzitter van de Stichting Christelijk-Sociaal Congres.

DE BEGRIPPEN SOLIDARITEIT EN GEMEENSCHAP zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Volgens Van Dale is solidariteit een bewustzijn van saamhorigheid en bereidheid om de consequenties daarvan te dragen. In *De Katholieke Encyclopaedie* (1954) wordt de term solidariteit behandeld onder het lemma ‘solidarisme’ en wordt verwezen naar de christelijke gemeenschapsleer. Deze wordt beschreven als ‘het maatschappelijk systeem, dat de solidariteit van elke gemeenschap met haar leden en der leden met hun gemeenschap als grondbeginsel der menselijke samenleving stelt’.

Solidariteit wordt enerzijds gezien als een feit van maatschappelijke ordening, voortvloeiend uit de sociale natuur van de mens. Anderzijds is solidariteit een plicht, met behoud der persoonlijke zelfstandigheid, tot behartiging van het algemeen welzijn der gemeenschap. Dit algemeen welzijn houdt onder meer in dat rekening moet worden gehouden met de klaarblijkelijke hulpbehoevendheid in de samenleving.

Belangrijk is de constatering dat solidarisme geen synthese is van individualisme en collectivisme, maar voortvloeit uit de natuurlijke verhou-

ding tussen individu en gemeenschap.

De balans tussen individuele en collectieve verantwoordelijkheid in en voor de gemeenschap is een essentieel kenmerk in het christelijk-sociaal denken. Solidariteit heeft altijd twee kanten. Enerzijds is er de natuurlijke plicht van de gemeenschap om zich in te zetten voor de ‘kennelijke hulpbehoevendheid’ van het individu, maar anderzijds is er ook de morele plicht van individuen om zich in te zetten voor de gemeenschap. Ook in de laatste sociale encycliciek, *Caritas in Veritate*, wordt nadrukkelijk op de noodzakelijke balans tussen rechten en plichten gewezen.¹ Het eenzijdig benadrukken van de individuele rechten op solidariteit door de leden van de gemeenschap leidt tot een uitholling van het plichtsbesef en daarmee op den duur ook tot uitholling van de kracht van een gemeenschap om het eigen lot ter hand te blijven nemen.

SOLIDARITEIT EN SUBSIDIARITEIT

In de Katholieke Sociale Leer is het begrip solidariteit dan ook strikt verbonden aan het beginsel van de subsidiariteit. Subsidiariteit heeft te maken met de vrijheid van de mens om als persoon deel uit te kunnen maken van de verbanden waarin hij als sociaal subject kan functioneren. Subsidiariteit beschermt de mens als persoon tegen interventies van hogere verbanden die zijn waardigheid als persoon aantasten. De menselijke waardigheid impliceert dat een persoon altijd een subject is dat in staat is anderen iets te geven. De menselijke waardigheid wordt dus aangetast als een samenleving zo is georganiseerd dat mensen bevoogd worden door een collectief systeem. Anderzijds impliceert het begrip subsidiariteit dat de gemeenschap kan interveniëren als de lagere sociale verbanden niet in

Subsidiariteit is een beschermingswal tegen doorgeschoten collectieve solidariteit

staat zijn te voorzien in kennelijke hulpbehoevendheid. Subsidiariteit respecteert de autonomie van de verbanden, zolang deze de ruimte bieden aan sociale subjecten om zich als persoon te ontwikkelen en deel te nemen aan de samenleving.²

Subsidiariteit is dus een soort beschermingswal tegen doorgeschoten collectieve solidariteit. Maar het is ook een bescherming tegen het plichtsverzuim van de meest nabije sociale verbanden en de individuen die daarvan deel uitmaken.

Voor de christendemocratie ligt in de combinatie van het solidariteits- en het subsidiariteitsprincipe haar meest kenmerkende onderscheid ten opzichte van andere politieke stromingen. Wanneer dit wordt opgegeven,

wordt het CDA een speelbal in het permanente krachtenveld tussen collectivisme ('linkse politiek') en individualisme ('rechtse politiek').

Omdat de samenleving voortdurend in beweging is, moet regelmatig worden bezonnen op de vraag of solidariteit niet doorschiet in collectivisme of juist tekortschiet. Datzelfde geldt voor de subsidiariteit. Er zijn periodes dat de lagere sociale verbanden hun natuurlijke verantwoordelijkheid niet nemen en mensen zich niet in waardigheid kunnen ontwikkelen en bijdragen aan de samenleving. Maar ook het omgekeerde is mogelijk, namelijk dat de centrale verbanden de taken van de lagere volledig overnemen en deze daardoor het vermogen verliezen om zich op eigen kracht verder te ontwikkelen.

HET *bonum commune* EN DE ROL VAN DE STAAT

In de christendemocratie is een sterke staat geen doel op zich, maar een middel om ruimte te geven aan een samenleving waarin gemeenschappen zich zo veel mogelijk op eigen kracht moeten kunnen ontwikkelen. Ook die gemeenschappen zijn op hun beurt weer geen doel op zich. Zij vormen de sociale context waarin mensen elkaar ontmoeten en bijstaan in hun ontwikkeling. De menselijke waardigheid staat daarbij voorop. In de gemeenschap komt deze tot uiting in het *bonum commune*, het *Gemeinwohl*. Wat het liefdesgebod is in de betrekkingen tussen personen, is het *bonum commune* op het niveau van grotere verbanden en de staat.

In de christendemocratie wordt uitgegaan van de menselijke rede en vrijheid. Zij veronderstelt dat alleen in een democratische rechtsstaat kan worden gewaarborgd dat het *bonum commune* op de juiste wijze wordt gearticuleerd. Als dat democratisch proces niet via een open proces van publieke keuzes en publieke verantwoording leidt tot herijking en vernieuwing van de balans tussen solidariteit en subsidiariteit, kan iets heel gevaarlijks gebeuren. Het democratisch proces kan dan gebruikt worden voor een eenzijdige benadering van zowel solidariteit als subsidiariteit. Er kan een onbeheersbaar proces van afwenteling plaatsvinden van plichten en verantwoordelijkheden. Sociale verbanden verliezen hun vitaliteit en het vermogen om het welbevinden in eigen hand te houden, en een verstikkende bureaucratie en initiatiefdodend collectivisme kan ontstaan. Een ander uiterste is dat anonieme marktkrachten of oligopolieën de vitaliteit van gemeenschappen blokkeren of deze uitbuiten en misbruiken.

Deze ontwikkelingen vormen op den duur een bedreiging van de democratie. Als burgers het gevoel hebben dat de democratie niet meer het corrigerend en zelfreinigend vermogen heeft om afwenteling van plichten te voorkomen, komt het functioneren van de democratie in een crisis. Dat

is wat wij feitelijk nu om ons heen zien vanaf het niveau van de directe sociale leefomgeving tot en met het ‘verre’ Europa, terwijl uitgerekend de

Mensen hebben het gevoel dat de natuurlijke verhoudingen in gemeenschappen zoek zijn

Europese Unie ooit begonnen is als een Europese *Gemeenschap* die pal stond voor subsidiariteit, identiteit, vrede, welvaart en menselijke waardigheid.

De huidige politieke crisis in Europa en Nederland is het directe gevolg van een ontspoorde solidariteit, subsidiariteit en een falend democratisch correctiemechanisme. Mensen hebben het gevoel dat de natuurlijke verhoudingen in gemeenschappen zoek zijn.

HET HERSTEL VAN DE BALANS TUSSEN SOLIDARITEIT EN SUBSIDIARITEIT

In het bekende klassieke werk uit de bestuurskunde *The logic of collective action* toonde Mancur Olson de wetmatige gedragspatronen van mensen aan in kleine en grote groepen.³ In kleine groepen voelen mensen zich verantwoordelijk voor elkaar, niet alleen uit altruïsme, maar ook uit welbegrepen eigenbelang. Leden van een groep die zich onttrekken aan de collectieve verantwoordelijkheid, weten dat zij een maatschappelijke outcast worden. Freeridgedrag is dus onmogelijk. In grotere groepen werkt het mechanisme van de directe sociale correctie niet meer. Luie of onverschillige leden van de groep kunnen erop vertrouwen dat ook zonder hun inbreng collectieve goederen worden geproduceerd. In nog grotere groepen blijft de productie van collectieve goederen helemaal achterwege, omdat iedereen de ander ervan verdenkt een freerider te worden. Een gemeenschap verkommert, door: een gebrek aan solidariteit ten gevolge van de angst voor passiviteit van anderen; een gebrek aan subsidiariteit door het niet interveniëren van een hoger orgaan; en een gebrek aan besluitvormingsmechanismen om een interventie democratisch te organiseren en te legitimeren. De politieke filosofie van de christendemocratie vraagt om een grondige analyse van de begrippen solidariteit en subsidiariteit in relatie tot dynamische processen die zich afspelen in de huidige democratie.

De dynamiek binnen de denkbeeldige driehoek solidariteit – democratie – subsidiariteit is afhankelijk van de volgende factoren: de schaal en omvang van de gemeenschap; de cultuur, identiteit en gemeenschappelijke waarden; de zichtbaarheid van de collectieve inspanningen en het uiteindelijke profijt (belangen) door de leden van de groep;⁴ de mogelijk-

heid om freeridgedrag te corrigeren en de mate van vrijheid tot initiatief en ondernemerschap.

Als de politiek in Nederland en Europa niet in staat is om deze dynamiek te besturen, zal de huidige crisis zich verdiepen en zullen middelpuntvliedende krachten vrij spel krijgen. De opdracht van het CDA is om op democratische wijze de balans te herstellen tussen solidariteit en subsidiariteit. In het recente CDA-rapport *Kiezen en verbinden* van het Strategisch Beraad worden de betekenis van gemeenschappen en de beleving van identiteit als belangrijke ankerpunten voor solidariteit benoemd, maar wordt de onderlinge dynamiek onvoldoende onderkend, noch vertaald naar een politiek sturingsmechanisme voor maatschappelijke, economische en bestuurlijke hervormingen.⁵

In de uitwerking van het rapport kan, rekening houdend met de zojuist beschreven dynamiek, een concrete politieke agenda worden uitgewerkt die ten minste de volgende punten bevat: (1) een eerlijk decentralisatiebeleid ter versterking van het lokale en regionale niveau op basis van het Rijnlandse model; (2) het terugbrengen van het eigenaarschap van verbanden, bijvoorbeeld door coöperaties; en (3) het met respect behandelen van (deel) gemeenschappen en tegelijkertijd investeren in gedeelde waarden.

DURF (OPR)ECHT TE DECENTRALISEREN

Het overdragen van bevoegdheden lijkt een logische stap in het consequent hanteren van het subsidiariteitsprincipe, maar vaak gaat het om verantwoordelijkheden die van origine helemaal niet op het centrale niveau thuishoren. Veel decentralisatiemaatregelen zijn in feite correcties op vroegere centralistische uitwassen. Uit een oogpunt van vermeende doelmatigheid hebben schaalvergrotingen plaatsgevonden die een kettingreactie van bureaucratische beheersingsmaatregelen tot gevolg hadden. Dit verschijnsel heeft zich voorgedaan in het onderwijs, de zorg en het openbaar bestuur.

Op grond van een onuitroeibaar gelijkheidsdenken is er bovendien een voortdurende reflex om elk verschil in kwaliteit en identiteit te egaliseren.⁶ Decentralisatie vraagt echter vertrouwen en ziet lokale verschillen niet als bedreiging, maar juist als een kans voor en als resultaat van lokale democratie. Natuurlijk moeten ook bij een vergaande decentralisatie landelijke kaders gesteld worden, maar die moeten in principe niet verder gaan dan het voorkomen van afwentelgedrag tussen bestuursorganen.

Een reële zorg is dat decentralisatie gebruikt wordt als een middel om budgettaire problemen van de centrale overheid af te wentelen op lagere overheden. Als vervolgens tal van beperkende voorwaarden worden gesteld

die door landelijke inspecties moeten worden gecontroleerd, treedt een verkeerd vliegwieleffect op van toenemende bureaucratie, wantrouwen, afnemende kracht van lokale gemeenschappen en eroderende solidariteit.

HERONTDEKKING VAN DE COÖPERATIES

De Verenigde Naties hebben 2012 uitgeroepen tot het internationale jaar van de coöperaties. Wereldwijd staat het aloude organisatiemodel van de coöperatie weer in de belangstelling en die herontdekking is niet verwonderlijk. Het aandeelhoudersmodel, dat vooral vanuit de Angelsaksische wereld werd gepropageerd, is doorgeschoten en leidt tot kortetermijndenken en het bevorderen van deelbelangen. Ook in de encycliek *Caritas in Veritate* wordt een lans gebroken voor de herontdekking van de coöperatieve gedachte.⁷ De kracht van de coöperatie is dat mensen zich als eigenaar mede verantwoordelijk voelen voor een geheel en dat periodiek een concreet resultaat kan worden gedeeld. Op enkele uitzonderingen na zijn de oorspronkelijke coöperaties verdwenen of weggeraakt van hun oorspronkelijke doelstellingen. Maar er zijn gelukkig ook voorbeelden van moderne, krachtige coöperatieve organisaties, veelal met een lange historie.

Het is daarom goed dat er steeds meer initiatieven ontstaan om de coöperatiegedachte nieuw leven in te blazen. Er zijn op verscheidene plaatsen ideeën om coöperatieve groene energiebedrijven op te richten of kleinschalige zorginstellingen. Interessant is ook het idee om in regio's waarin gemeenten tot schaalvergroting van de bestuurlijke organisatie moeten overgaan, nieuwe vormen van burgerparticipatie en nieuwe arrangementen van voorzieningen in dorpskernen en stadswijken te organiseren.⁸

GEEF RUIMTE AAN DEBAT OVER GEMEENSCHAPPELIJKE WAARDEN

Een gemeenschap kan per definitie alleen maar bestaan omdat de leden iets met elkaar gemeenschappelijk hebben. Dat kan een gedeeld belang zijn, bijvoorbeeld het voorkomen van een overstroming, maar het kan ook een gezamenlijk gevoelde identiteit zijn. Het omgekeerde kan ook gebeuren. Mensen met een onderling gevoelde sterke identiteit kunnen anderen uitsluiten om te profiteren van een bepaald belang. Als identiteit een reden is om anderen uit te sluiten, staat dat haaks op het beginsel van solidariteit. In de christendemocratie neemt het respect voor identiteit van mensen en groepen een belangrijke plaats in. Maar identiteit is daarbij nooit een voorwendsel om anderen uit te sluiten. Iedereen moet de kans krijgen om bij te dragen tot het bonum commune en bijgevolg zal ook iedereen die daartoe bereid is, moeten worden ingesloten in de gemeenschap. De basis

van solidariteit is niet of je een bepaald belang dient of bij een bepaalde groep hoort, maar of je met alle andere leden van de gemeenschap de waarden onderschrijft die dieper gaan dan specifieke belangen of kenmerken van een (deel)groepering. In een pluriforme samenleving is er ruimte voor veelvormigheid en veelkleurigheid, maar ruimte zonder gemeenschappelijke grenzen bestaat niet. De samenleving is als een glas-in-loodraam met veelkleurige delen, die bij elkaar worden gehouden door het lood en het raamwerk. In een democratie veronderstelt dit een permanent discours over wat de gemeenschappelijke waarden zijn die de delen uit de samenleving tot een geheel maken. Als men uit respect voor het cultureel pluralisme het debat over de gemeenschappelijke waarden niet durft te voeren, valt de samenleving als los zand uiteen. Dat geldt niet alleen op het niveau van buurt, wijk of dorp, maar ook voor het land en Europa.

BESLUIT

Door het verbinden van de begrippen solidariteit, subsidiariteit en democratie ontstaat een dynamische driehoek. In het middelpunt van die driehoek dient het CDA zich te positioneren: midden in de samenleving, midden in de gemeenschappen.

Wanneer de dynamische kracht van de samenleving onbenut blijft, zullen vitale vormen van gemeenschapsbeleving en solidariteit eroderen. Op den duur zal deze erosie een crisis veroorzaken in het functioneren van de democratie. Een vitale democratie en gemeenschappen waarin mensen verantwoordelijkheid voor elkaar nemen zijn echter juist nodig voor de bescherming van menselijke waardigheid, die het einddoel is van het christelijk-sociaal denken.

Noten

- 1 *Caritas in Veritate*, IV § 43.
- 2 *Caritas in Veritate*, V § 57-58.
- 3 Mancur Olson, *The logic of collective action. Public goods and the theory of groups*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1971.
- 4 Zie ook J. van den Doel, *Demokratie en welvaartstheorie* (tweede, geheel herziene druk). Alphen aan den Rijn: Samsom, 1978.
- 5 CDA Strategisch Beraad 2012, *Kiezen en verbinden. Politieke visie vanuit het radicale midden*. Den Haag: CDA, 2012.
- 6 Zie P.H.A. Frissen, *De staat van verschil. Een kritiek van gelijkheid*. Amsterdam: Van Gennep, 2010; Pieter Jan Dijkman, Hans-Martien ten Napel, Maarten Neuteboom en Henk Vroom, *De last van gelijkheid* (CDV Zomer 2011). Amsterdam: Boom, 2011.
- 7 *Caritas in Veritate*, V § 66.
- 8 In de Achterhoek worden bijvoorbeeld initiatieven gebundeld voor een duurzame energiecoöperatie.